

NÂBÎ'DE ZÂHİD ve VÂİZ ELEŞTİRİSİ (NABI'S CRITICISM OF PRAYERFUL AND PREACHER)

Yrd.Doç.Dr.M.Muhsin KALKIŞIM

Qafqaz Üniversitesi Filoloji Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Bakı ,AZERBAYCAN

mkalkisim@yahoo.com

ÖZET

Klasik Türk Şiiri'nde zâhid ve vâiz eleştirisi, bir gelenek halinde yapılagelmiştir. Osmanlı toplumunun problemleri bir çağında gelen Nâbî de bu çizgiyi devam ettirmiş, olumsuz tip olarak " Sahte Seyyid, Zâhid, Süfi, Şeyh ve Vâiz"i, olumlu tip olarak da "Veli, Rind, Kalender ve Ârif"i göstermiştir. Nâbî'nin belirttiği bu iki tip küme'sinden ilki, dış görünüşe önem verirken, ikincisi eşya ve olayların iç yüzünü ön planda tutar.

ANAHTAR KELİMELEER : Nâbî, Eleştiri, Zâhid, Vâiz

SUMMARY

In Classical Turkish Poetry, criticism of prayerful and preacher have made it like a tradition. This way was continued by Nabi who has come in Ottoman public's problem age and Nabi has showed to "False Seyyid, Prayerful, Sufi, Sheikh and Preacher" as negative characters, "Veli, Rind, Kalender and Arif" as positive characters. The first of characters which was stated by Nabi, has consider important to surface of material things, the second one consider important of event's and good's moral side.

KEY WORDS : Nâbî, Criticism, Prayerful, Preacher

GİRİŞ

Kainattaki bütün varlıkların biri "dış" (zâhir, mülk, zarf), diğeri "iç" (bâtın, melekût, mazrûf) olmak üzere iki yüzü vardır. Tarih boyunca insanlar, eşya ve olaylara çeşitli açılardan bakmışlar ve farklı analizler yapmışlardır. Kültürel değerleri yansıtan bu bakış açıları, ana çizgileriyle üç grupta toplanır : 1.Dış görünüşü önemseyenler, 2. Görüntünün arka planını ele alanlar, 3. Her iki çizgiyi birleştirme çabası içinde olanlar. Üçüncü yaklaşım, hakikatı tüm boyutlarıyla görmeye çalışır.

Nâbî (1642-1712), Türk Edebiyatı'nda "Hikemî Şiir" çıkırını açmış bir yazardır. O, "toplumsal olaylardan, siyâsî ve ekonomik problemlerden etkilenen, bu problemler üzerinde düşünen ve onlara çözüm yolları arayan, geniş kültürlü ve hayat tecrübesine sahip, çağının aydın insanıdır. Onun şiirlerini hikmet ipliğiyle örüşünün sebebi de, büyük ölçüde, zamanının sakat, düzensiz ve bozuk yanlarından etkilenişine dayanır."(Mengi, s.132). Nesnel bir bakış açısı ortaya koyan Nâbî, 18.yüzyılın başında (1701) yazdığı Hayriyye isimli eserinde oğlu Ebülhayr Mehmed'e, zâhirî ve bâtınî ilimleri birlikte ve bir denge içinde öğrenmeyi tavsiye eder. Felsefe'yi, "vahy"den bağımsız hareket ettiği için tehlikeli bulur. Gerçekliğin sırları için veli yazarların eserlerini önerir. Bunların içinde, özellikle Mevlânâ'nın Mesnevî'sini ve Muhyiddîn-i Arabî'nin Fütûhât-ı Mekkiyye ve Füsûs'u'l-Hikem isimli eserlerini vurgular (Hayriyye, s.204,206). Medrese çevresi "şeriat"ı, Tekke çevresi ise "hakikat"ı ön planda tutarken Nâbî, biri diğeri için fedâ edilemeyecek bu iki öğeyi, yani zâhir ve bâtını birleştirerek gerçekçi bir senteze varır (Hayriyye, s.207).

Bu çalışmada Nâbî'nin Dîvân ve Hayriyye adlı eserleri taranarak "zâhid ve vâiz" eksenini etrafındaki olumlu ve olumsuz insan tipleri ele alınmıştır.

I.OLUMSUZ TIPLER

A.SAHTE VELİLER / SAHTE SEYYİDLER

Nâbî, velilik ve seyyidlik iddiasında olanları, gerçekçi tasvirlerle eleştirirken hakîkî velileri onlardan ayırır ve baştaçı eder. Ona göre, çirkin fiileri işleyen pek çok hırsız, velilik dâvâsında bulunur. Olmayan kerâmetlerini parlak mübalağalarla anlatır ve yalan rüyalarını her tarafa yayarlar. Sahte takvâ ve salâhat satan bu gibi kişiler, dünyada ve ahiret'te mutluluğa ulaşamazlar. Onların iki yakaları bir araya gelmez. "Hırka, tesbih ve ridâ", bunlar için birer geçim kaynağıdır. (Hayriyye, s.248).

Dış görünüşle, iddia ve özentile velilik olmaz. Nâbî, "Ben veliyim." davasında bulunanları ahmaklıkla niteler. Bu ahmakların, tâcı, ridâsı, sözü ve edâsı hep taklittir. Bu yetmezmiş gibi, başlarına siyah sarık sararak seyyidliğe soyunurlar. Bunlarda ilim, ma'rifet ve sanat olmadığı için cerr(para ve erzak toplama)e bile çıkamazlar. Yetenekleri yoktur ve nefisleri hiçbir ağır işe katlanamaz. O görüntü hırsızları, zühd ve takvâ maskesini geçinme aracı yapmışlardır (Hayriyye, s.248,249).

Bu sahtekârlar, bir iki tasavvuf terimi telaffuz ederek kendilerini tarikat şeyhi ilan etmişlerdir. Bu dolandırıcılar, halkı aldatmak için kolayca bir yol bulmuşlardır. Meslekleri, hokkabazlık ; işleri hilekârlık ; cezbeleri sahte ; sekrieleri ise yapmacıktır (Hayriyye, s.249).

Pek çok akılsız ve nankör, böyle sahtekâr şeyhlere aldanıp ellerini ve ayaklarını öperler. Ayrıca, bu yalancıların sahte görüntülerini , övünerek başkalarına da aktarırlar. Şeyhin şöhreti dalga dalga yayılır ve dergâhı sevenlerinin sığınağı olur. Baş sıkışan yüzüstü, yüzünü ayağına sürer ve nefesinden medet bekler (Hayriyye, s.250).

Yankesici bir kişi gelse, ona karşı nâzik, zarif, zeki ve rind görünür. Ismarlama rüyalar anlatır, ağzını burnunu ezip büzer, gerdan kırarak göz süzer ve maksadına ima ile işaret eder. Söylediklerinden biri kazara doğru çıksa, halkın ileri gelenleri koşa koşa gelir, el etek öperler. Kapıcıların gurur ve kibirinden geçilmez (Hayriyye, s.250).

Bir iki harf-i tasavvuf kapmış
Kendüyi pîr-i tarîkat yapmış

Ne güzel bulmuş o ayyâr-ı atîk
Halkı aldatmaga âsanca tarîk (Hayriyye, s.249)

B.ZÂHİD

Zühd, her türlü dünyevî zevke karşı koyarak kendini ibâdete vermektir. Başka bir söyleyişle, Ahiret mutluluğu için geçici dünya rahatlığını terketmektir. Daha çok, "takvâ" terimiyle birlikte (zühd ü takvâ) kullanılır. Başlangıçta olumlu bir anlam taşıyan "zühd", IX.yüzyıldan sonra yerini "tasavvuf" kelimesine bırakmış ve şiirde semantik kırılmaya uğrayarak "zühd-i bârid / zühd-i huşk" deyimlerini karşılamak üzere "kaba ve ham sofuluk, şekilci ve merasimci, ama katı ve sert dindarlık, yobazlık" (Uludağ, s.544) gibi anlamları yüklenmiştir.

"Yeni oluşan bu anlayışa göre zâhidin rakibi ârifdir. Zâhit, işin başında olan mübtedîdir; ârif, ipi göğüslemiş olan müntehîdir. Zâhit, zâhirperest, ârif hakikatperesttir."(Kara, s.183). Türk Edebiyatı'nda da "zâhid", "çok ibâdet eden kişi"den çok, "zâhid-i huşk"(kaba sofu) anlamında kullanılmıştır. Klasik Edebiyat ve Tasavvufî Edebiyat geleneğinde bu çizgi, yüzyıllar boyunca eleştirilmiştir. Meselâ, Fuzûlî, Rind ü Zâhid isimli Farsça mensur eserinde zâhirî ilimleri temsil eden Zâhid (baba) ile bâtinî ilimleri temsil eden Rind'i (oğul) tartıştırır. Bu iki tipin tartışması sonucu karşılıklı hatalar farkedilir ve birliğe ulaşılr.

Nâbî'ye göre "zâhid", dış görünümüne önem veren, bu yüzden riyâkarlığa düşen bir tiptir (Dîvân, s.1256). Beslendiği kaynak medresedir. Rind ise, iç hayatı ön planda tutar ve tasavvufî bir dünya görüşüne sahiptir. Zâhid, rindi ayıplar. Buna rağmen, rindin yaşadığı güzellik ona yeter. O, zâhid gibi iki yüzlü değildir (Dîvân, s.587). Zâhide, aşkın çıplaklığının sıcaklığı sorulsa, peştemalıyla hamamın köşesini hatırlar. Yani zâhid, aşkın hallerinden habersizdir. Zahirperest olduğu için yüzeysel mantığı ona, hamamı çağrıştırır (Dîvân, s.608).

Şer'î kanıtlarla açıktır ki, meşid, zâhidindir. Aşk sultanının fermanı ile rindlerin yeri meyhâne olmuştur (Dîvân, s.628). Onlar, içki ve sevgili ile perişan, zâhidlerin kınaması karşısında ise rahatlırlar (Dîvân, s.680).

Şâir, zâhide seslenerek "Ey zâhid, elindeki tesbihi emel tuzağına dönüştürme. Bâri, bir defa olsun, Hesap Günü için çek." (Dîvân, s.803) der. Zâhidin kalp gözü kapalı, anlayışı kısırdır (Dîvân, s.976). O, "nâ-binâ" (Dîvân, s.1087)dir. "Semme vechu'llâh"ın (Dîvân, s.1203) anlamını bilmez. Misvakın başındaki birlik ve çokluk suretini göremez. Âlemlerin Rabbine ihlasla bağlanamayan ahmak zâhid, namazda ne okuduğunu da bilmez (Dîvân, s.980). Halbuki, namazın her rekatında okunan Fâtiha Sûresi, zâhidin bu haliyle bağdaşmaz. Çünkü, "Yalnız sana ibâdet eder, yalnız senden yardım dileriz."(Fâtiha, 4) âyeti, zahirperestliği reddeder. İbâdetin özü ihlastır. İhlas, ibâdetlerin yalnız emredildiği için yapılmasıdır. Zâhid, ibâdetini Cennet arzusuyla yapmaktadır (Dîvân, s.994). Rindin gözleri ise Ezel Günü'ndedir. Yâni, İlâhî İlim'de bilgi planında olduğu konumu ve Elest Meclisi'ni özlemektedir. O'ndan gelmiştir ve O'na döneceğinin iştiağıyla yanmaktadır (Dîvân, s.983).

Zâhid, iki elini dua harmanına yaba edip savursa eteğine pek bir şey girmes (Dîvân, s.989). Âşıkın yüzünün sarılığı, aşkın bir belirtisidir. Zâhid, bu görünümüne bürünse bile, taklit düzeyinde kalacağı için, gerçek aşkı yakalayamaz. Çünkü, her pejmürde yaprağa tezhip yapılmaz (Dîvân, s.650).

Zâhid elünde dâm-ı emel itme sübhâyı
Tesbihi bâri bir dahı rûz-ı şümâra çek (Dîvân, s.803)

Olurdu benümle hem-nazar zâhid-i huşk
Ma'nâsını bilse "semme vechu'llâh"un (Dîvân, s.1203)

İhlâsun olmayınca Hudâvend-i âleme
Ey zâhid-i gabî ne okursın namâzda (Dîvân, s.980)

Zâhid heves-i Cennet ile hüsn-i amelde
Rindün nazarı sâbika-i rûz-ı ezelde (Dîvân, s.983)

C.SÜFÎ

Sûfî, tasavvuf ehli olan kişidir. Bu kelime Türkçe'de anlam değişmesine uğramış ve "sofu" olmuştur. Sofu, sözlüklerde iki anlamıyla yer alır : a.Takvâ sahibi, samimi dindar, dînî konularda duyarlı kişi, b.Mutaassıp, ham ruhlu, dinin özünden habersiz, şekilci ve katı kişi, softa. Nâbî, ikinci anlamı temsil eden "sûfî"yi de "zâhid"in yanına kor.

Ey sofu! Tesbih çekme senin olsun. Biz rindlere kadehin devri (aşk meclisi) yeter Seninle kavgalıyız ve anlaşıyoruz. Gel, âlemi taksim edelim ; meyhânenin köşesi benim, mihrabın kenarı senin olsun.

Sûfî senün olsun yürü var gerdiş-i tesbîh
Biz rindlerüz gerdiş-i peymâne bizümdür (Dîvân, s.627)

Gel senünle idelüm âlemi sûfî taksîm
Künc-i meyhâne benim gûşe-i mihrâb senün (Dîvân, s.800)

Ç.ŞEYH

Şeyh, müridlere yol gösteren, onları irşad etmek yetkisine ve yeteneğine sahip olan kâmil (olgun) insandır. Mürid, şeyhine ölü yıkayıcının elindeki bir ölü gibi teslim olur. Buna "râbîta"(bağlanma) denir. Eğer, şeyh, kâmil bir mürşid değilse, müridlerinin bağlılığı, onun nefisini olumsuz yönde etkileyebilir.

Rindün nigâhı gerdiş-i câm-ı bilûrda
Şeyhün nazâresi sadâkat u nüzûrda (Dîvân, s.979)

D.VÂİZ

Vâiz, câmide vaaz eden kişidir. "Ele verir talkını, kendi yutar salkımı." deyişinin tipik örneğidir. Onun mey (aşk) hakkındaki kınama taşları ancak fincana isabet etmektedir (Dîvân, s.645). Ârifler, Allâh'ın tecellilerine yönelirken ; vâiz, Cennetin özelliklerini anlatmakla meşguldür (Dîvân, s.1019).

Nâbî Dîvânı'nda, "vâiz" redifli 7 beytlik bir gazel yer almıştır (Dîvân, s.734). Şair, bu gazelde vâizi değişik açılardan ele alır. Vâiz, va'zını Allah için yapıyorsa, ünü göklere çıkar. İnsanların alkışından önce gök ehli tarafından alkışlanır. Ama, gerçek o ki, vâizin sermayesi cemaatin çokluğudur. Cemaat olmazsa, onun da sesi soluğu kesilir. Halbuki, Mahşer günü, mevki ve makamın insanlar nezdindeki yüksekliğinin hiçbir faydası yoktur. Vâiz, kendisini dinleyenleri gözdağı ve azarlarla korkutmadıkça hiddet ateşini söndüremez. Vâizin korkutma esasına bağlı tavrı, cemaatin aklını ve kalbini karmakarışık etmektedir. Vâizin bu yargılayıcı metodu karşısında Nâbî, "Sen Ceza (Haşir) Günü'nün mahkemesinden mi gelirsin?" diye sorar. Nâbî'ye göre vaaz kürsüsü, mahkeme kürsüsü değildir. Hele hele, Mahkeme-i Kübrâ kürsüsü hiç değildir (Dîvân, s.951). Bundan dolayı, Hz.Muhammed (A.S.), Ebû Mûsâ ile Muâz'ı Yemen'e gönderdiği zaman "Kolaylaştırınız, güçleştirmeyiniz. Müjdeleyiniz, sevindiriniz ; nefret ettirip bıktırmayınız. Anlaşın, uyumlu olun, ihtilaf çıkarmayın." (Uşşak, s.484) demiş ve genel anlayışı vurgulamıştır.

Fazilet sahiplerinin ona ihtiyacı yoktur. Vaiz, ancak bilgisizlere hizmet eder. Bütün varı yoğu gösterişten ibarettir. O, nasihatlarını mevki ve makam hırsına ve riyakarlığa satar. Ölüm, öğüt verici kuvvetli bir

olgudur. Eğer, vâiz, gösterişi terkedip Allah için vaaz ederse, ölümden daha çok etkileyici bir öğüt kaynağı olur. Öđütlerini, önce kendi şahsında uygularsa, yani "ilmiyle âmil" olursa gerçek vâiz kabul edilir (Dîvân, s.734).

Nâbî'ye (1642-1712) çok yakın bir zamanda yaşamış olan Kâtip Çelebi (1609-1659), Mîzânü'l-Hak fî İhtiyârî'l-Ehak isimli eserinde (Y.T.1656) vaaz ve nasihatla ilgili yedi âdâbı sıralar. Kâtip Çelebi'ye göre, vâizler, vaazlarında, yöre halkının örf ve âdetlerine aykırı söz söylememelidir. Çünkü, bu, dedikodu ve karışıklığa yol açar. Müslümanlar arasında anlaşmazlık varsa, yumuşak, güzel ve gönül alıcı söz ve öğütlerle gönülleri birleştirmeye, nefret ve garazları defetmeye yönelik vaazlar verilmelidir. Dinleyenleri çoğaltmak ve meşhur olmak için tartışmalı ve ayrıntılı konulara girilmemelidir. Vâizler, yasaklardan kaçınmaya, farz ve vâcipleri yerine getirmeye özendirmeli, korkutmayı bir yöntem olarak kullanmamalıdır. Halk, rahatta olmamalı, ümitsizliğe de düşmemelidir. Ölçü, "**havf** (korku) ile **recâ** (ümit) arası" olmalıdır. Kâtip Çelebi, "yedinci edeb"in sonunda "Vâizde ilim yoksa, bâri vaazın edeplerini çiğneyerek halka elem vermeye." der (Kâtip Çelebi, s.179-181).

Kâtip Çelebi'nin pek çok konuda olduğu gibi, bu konuda da ölçülü bakış açısı, Nâbî'nin eleştirileriyle yakınlık göstermektedir.

Tehdîd ü itâb itmeyicek müstemi'ine
Geçmez ulüvv-i nâ'ire-i hiddet-i vâ'iz (Dîvân, s.734)

Vâiz bizi tahvîf ile teşvîşe düşürme
Sen mahkeme-i rûz-ı cezâdan mı gelürsin (Dîvân, s.951)

II.OLUMLU TİPLER

Nâbî, "zâhid"in karşısına onunla zıt anlamlı olan "rind", "kalender" ve "ârif"i çıkarırken gerçek velileri sahte veliler için yaptığı eleştirilerden uzak tutar.

A.GERÇEK VELİLER

Nâbî, eleştirilerinde insafılı ve objektiftir. Olumsuz örneklerin yanında olumlu olanları da dikkatlere sunar. Eleştirdiği insanların, taklitçi, iki yüzlü ve sahtekâr tipler olduğunu ; gerçek velilerin ise bu özelliklerle bir ilgisinin bulunmadığını belirtir. Cezbeye tutulmuş olana manevî sarhoşluk helâldir ve o bu haliyle "cemâl" nurlarına garkolur (Hayriyye, s.248). Gerçek veli, dünya malına ve insanların teveccühüne tenezzül etmez. O, dilenci hırkasını giymez. Hak, onu halkın nazarına karşı örter. O, "cem" halinde Hak'la beraber olduğu için halka bakmaz ve velilik satmaz. "Kerâmeti kendinden menkûl" değildir. En büyük kerametın Allâh'ın rızasını kazanmak ve istikamet üzere olmak olduğunu bilir (Hayriyye , s.251).

Gerçek veli, "fenâ fillâh" makamına yükselmiş ve kendi varlığından geçmiştir. Onun manevi sarhoşluğu, ona nefes bile aldurmaz. Nerede kaldı ki, halka kendini beğendirmeyi düşünebilsin. Evliya, ölü kalpleri diriltir ; yüz yaşındaki ihtiyarı gençleştirir. Evliya, taşa bakarsa altın eder ; çerçöpü inci ve mücevher eder. Onlar, Allâh'ın dostlarıdır ve yerleri izzet kubbelerinin altıdır (Hayriyye , s.251).

B.RİND / KALENDER

Rind, "halkın hakkındaki söylediklerine aldırmandan gönlünce hareket eden, keyfince davranan, içi irfanla süslü, ilimle dolu olduğu halde halktan biri gibi sade yaşayan hakîm, bilge kişi, rızâ mertebesine erdiği için her şeyin İlâhî takdire göre meydana geldiğini bilen, bunun şuur ve idrâkine eren kâmil insan"dır. "Rindler, daha çok melamiler ve kalenderler gibi gelenek ve göreneklere aldırmandan geniş bir hürriyet ve gönül rahatlığı içinde yaşarlar."(Uludağ, s.399).

Nâbî, "rind" ve "kalender" tipini yüceltirken, "Biz kulağı küpeliyiz, kulluğumuz için vesikamız vardır."(Dîvân, s.677) der. Şeyh, kendisine arz edilen bağlılık ve adayışlara iltifat ederken, rind billur kadehin dönüşünü temâşa eder (Dîvân, s.979). Yâni, kendi nefsi adına hiçbir manevi mevkiyi kabul etmemekte, hâlis aşkın kadehini tercih etmektedir. Nâbî, zâhîde şarap küpünden kopup gelen ateşin önünü kesmesini tavsiye eder. "Yoksa, gam evin, rindlerin gönülleri gibi harap olur." der (Dîvân, s.838).

Gerçi biz rind ü kalenderlikle şöhret virmişüz
Halka der-gûşuz ubûdiyyetle hüccet virmişüz (Dîvân s.677)

C.ÂRİF

Nâbî, yakîn ehli olmayı, âriflikle bir görür ve "zâhid-i huşk"a zıt anlam yükler. Huşk, "kuru, soğuk, kaba" anlamlarına gelmektedir. Zâhid-i huşk, kaba sofu demektir. Buradaki "yakîn" teriminden, her üç mertebesini de (ilme'l-yakîn / biliş, ayne'l-yakîn / görüş, hakka'l-yakîn / oluş) anlamak mümkündür.

Ârif ol zâhid-i huşk olma sakın
Himmet it tâ olasin ehl-i yakîn (Hayriyye , s.204)

III.DEĞERLENDİRME

Müslüman toplumlarda görülen özeleştirici, Klasik Türk Şiiri'ne bir takım anlam kaymalarından hareketle bazı tiplere olumsuz sıfatların yüklenmesi biçiminde yansımıştır. Bu tiplerin tarih boyunca az veya çok etkilerinin ve yetkilerinin bulunması, şairler için önemli bir eleştiri malzemesi oluşturmuştur. Osmanlı toplumunun problemleri bir çağında gelen Nâbî de bu çizgiyi devam ettirmiş, olumsuz tip olarak " Sahte Seyyid, Zâhid, Sûfî, Şeyh ve Vâiz"i, olumlu tip olarak da "Veli, Rind, Kalender ve Ârif"i göstermiştir. Nâbî'nin belirttiği bu iki tip küme'sinin ana özelliklerini şöyle maddeleştirebiliriz :

A.Olumsuz Özellikler :

- 1.Gösterişe önem vermek ve ikiyüzlülük yapmak.
- 2.Aşkın hallerinden habersiz olmak.
- 3.Kalp gözü kapalı, anlayışı kıt olmak.
- 4.İbâdetleri Cennet arzusuyla yapmak.
- 5.Taklitçi olmak.
- 6.İnsanların takdirini ve önemsemesini kendine hedef kabul etmek.

B.Olumlu Özellikler :

- 1.İç dünyayı güzelleştirmek ve ihlaslı olmak.
- 2.Aşkî ön planda tutmak.
- 3.Kalp gözü açık, basîret sahibi olmak.
- 4.İbâdetleri Allah emrettiği için yapmak. Allâh'ın isim, sıfat ve fiillerinin tecellilerini gözlemlemek.
- 5.Yapaylığa düşmemek, tabîî olmak.
- 6.Allâh'ın rızâsını kazanmaya çalışmak.

Nâbî'ye göre vâizlerde bulunması gereken temel özellikler şunlardır :

- 1.Vâiz, Allâh için konuşmalı, şahsî menfaatine düşkün olmamalıdır.
- 2.İhlasını muhafaza etmeli, riyâkarlığa bulaşmamalıdır.
- 3.Cemaati korkutup, hiddetini deşarj etme objesi olarak kullanmamalıdır. Bu konuda yöntem olarak sevgiyi esas almalıdır.
- 4.Yargılayıcı olmamalıdır.
- 5.İlmiyle âmil (amel eden) olmalıdır.

IV.KAYNAKLAR

- BİLKAN, Ali Fuat ,1997, **Nâbî Dîvânı**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul
- KAPLAN, Mahmut, 1995, **Hayriyye-i Nâbî (İnceleme-Metin)**, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara
- KARA, Mustafa, 1996, "Fuzûlî'nin Rind ü Zâhid ve Türkçe Dîvânı'nda Züht ve Zâhit Tipi" . **Fuzûlî Kitabı**, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul:
- KÂTİP ÇELEBİ, 1981, **Mîzânu'l-Hak fi İhtiyâri'l-Ehak.İslâmda Tenkid ve Tartışma Usûlü**, (Haz.Mustafa KARA), Marifet Yayınları, İstanbul
- MENGİ, Mine, 1991, **Divan Şiirinde Hikemî Tarzın Büyük Temsilcisi Nâbî**, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara
- ULUDAĞ Süleyman, 1991, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, Marifet Yayınları, İstanbul
- UŞŞAK Cemâl, 1988, **1500 Hadisle Peygamber Yolu**, İstanbul

